

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ ІСТОРІЇ

УДК: (477):341.324(47+57)»1917/20

Микола ДОРОШКО

ОКУПАЦІЯ РАДЯНСЬКОЮ РОСІЄЮ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1917–1920 РОКАХ. ЯК ЦЕ БУЛО

Залучивши велике коло джерел, головним чином, свідчень безпосередніх учасників подій, автор доводить, що утвердження радянської влади в Україні носило окупаційний характер, позаяк вона була накинена Україні російською Червоною армією.

Ключові слова: окупація, російський більшовизм, радянська влада, імперія, Україна.

Упродовж останнього десятиліття автор неодноразово звертався до все ще дискусійної в українському історичному середовищі теми військової окупації радянською Росією Наддніпрянської України й «експорту» на її територію окупаційної більшовицької партійно-державної номенклатури, що виконувала функції окупаційної адміністрації Кремля в Україні¹. Наближення 100-річчя від часу першої спроби утвердження так званої «радянської влади» в грудні 1917 року, а також загарбницька політика сучасної Росії щодо незалежної Української держави, наслідком чого стали анексія Криму й неоголошена війна Росії на сході України, актуалізували наукові дискусії щодо характеру влади, накиненої Україні північно-східним сусідом та основних чинників, що сприяли російській окупації України. Дослідження цих питань спроможне, на нашу думку, поставити крапку в дискусії щодо причин постійних зазіхань російського «старшого брата» на українську незалежну державу і її територію, а також стати пересторогою від недооцінки з боку влади нових незалежних держав прагнення путінської Росії реінтегрувати терени колишнього СРСР. Щоб уникнути найгіршого сценарію, мусимо ретельно вивчити уроки минулого і зробити висновки на майбутнє. Саме в цьому вбачаємо сенс цієї статті.

Отже, 25 жовтня (7 листопада) 1917 року внаслідок перевороту в Петрограді до влади в Росії прийшла ліворадикальна більшовицька партія, політична доктрина якої усі найважливіші питання внутрішньої і зовнішньої

¹ *Дорошко, М.* Більшовицький «експорт» в Україну тоталітарних структур влади у 1917–1921 рр. / *М. С. Дорошко* // Історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 10–20; *Дорошко, М.* Більшовицький окупаційний режим в Україні: міф чи реальність? / *М. С. Дорошко* // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. праць. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 17. – С. 102–114.

політики підпорядковувала виключно інтересам класової боротьби пролетаріату за утвердження нових форм організації державного життя. У контексті реалізації цього стратегічного завдання, Україні, з огляду на її матеріальні ресурси та геостратегічне становище, відводилася першорядна роль.

У відповідь на більшовицький переворот у Петрограді Українська Центральна Рада, не поділяючи комуністичної програми соціально-економічних і політичних перетворень, прийняла 7 (20) листопада 1917 року третій Універсал, в якому заявила про тверду рішучість перейти до впорядкування політичного життя України в межах власних державних форм. Проголошуючи Українську Народну Республіку (у складі дев'яти українських губерній), Центральна Рада водночас наголошувала, що не відокремлюється від Росії, але докладе всіх зусиль, аби Російська республіка стала «федерацією рівних і вільних народів».

Більшовики, вважаючи себе спадкоємцями попереднього режиму на всьому геополітичному просторі імперії і прагнучи надалі зберегти за собою керівництво всеросійським державним проводом, змушені були якось на це реагувати. Про фактичне визнання УНР, попри толерантне ставлення Центральної Ради до уряду радянської Росії на чолі з Володимиром Леніним Раднаркомі не йшлося, оскільки уявлення українського керівництва про автономію, що «більше-менше наближається до державної самостійності»², не узгоджувалося із засадами офіційного Петрограда. Проте й відкрито звинуватити київський уряд (Генеральний секретаріат) у нелегітимності російський Раднарком також не наважувався, адже це суперечило би власним деклараціям.

З огляду на те, що збройне повстання в Києві, підняте в кінці жовтня революційним комітетом київського комітету РСДРП(б), не здобуло підтримки населення, а більшовицькі популістські гасла сприймала лише люмпенізована частина українського суспільства, усі сили київських більшовиків, які 3 листопада 1917 року фактично визнали крайовою владою в Україні Центральну Раду, було кинуте на дискредитацію її діяльності. Додатковим подразником, що активізував більшовицький спротив Центральній Раді, стали результати голосування до Всеросійських Установчих зборів у листопаді 1917 року, згідно з якими за українські політичні партії, чії представники мали абсолютну більшість в УЦР, проголосувало 75% українських виборців, тоді як за кандидатів РСДРП(б) – лише 10%³. Відтак альтернативи військовій інтервенції, аби поставити Україну під свій цілковитий контроль, у російського Раднаркому не було.

Ідеологічною основою інтервенції стало адаптоване до нових реалій обґрунтування більшовицькими теоретиками принципу права народів на самовизначення. На час соціалістичної революції, згідно з оновленою теорією, цей принцип втрачає свою універсальність. Відтепер конкретна сутність означеного права істотно залежала від природи суспільства, в якому воно

² Грушевський, М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – С. 121.

³ Рубач, М. До історії української революції / М. Рубач // Летопись революции. – 1926. – № 1. – С. 75.

реалізувалося, оскільки більшовики недвозначно заявили, що підтримуватимуть право на самовизначення не буржуазії, а трудящих мас. Щодо України висновок був таким: «Ми кажемо українцям, – наголошував В. Ленін у виступі на I Всеросійському з'їзді військового флоту 22 листопада (5 грудня) 1917 року, – як українці ви можете влаштовувати в себе життя, як ви хочете. Але ми простягнемо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротися проти вашої і нашої буржуазії»⁴.

У кінці листопада – на початку грудня 1917 року УЦР було завдано низку політичних ударів. Насамперед, розгорнулася ідеологічна війна, метою якої було довести масам «контрреволюційність» і «буржуазний» характер української влади. 23 листопада Раднарком Росії опублікував звернення до населення, в якому повідомляв про допомогу Центральної Ради «контрреволюційному заколоту», що його підняли проти більшовиків генерали Каледін, Дутов і Корнілов. Ще більшу розкольницьку роль відіграла агітаційна робота більшовиків серед населення і одягнених у солдатські шинелі селян, лейтмотивом якої, як згадував відомий український більшовицький діяч Володимир Затонський, було демагогічне гасло «Геть війну! Йди додому! Негайно забирай землю!»⁵.

В останній декаді листопада більшовики взяли активно проштовхувати ідею скликання Всеукраїнського з'їзду рад для переобрання Центральної Ради. Сигналом до цього стали телеграфні переговори члена київського більшовицького комітету Сергія Бакинського з Йосифом Сталінін. 24 листопада Сталін дав інтерв'ю петроградській газеті «Известия ВЦИК», в якому висунув вимогу проведення в Україні референдуму з питання самовизначення. Нарком національних справ Росії підкреслив, що РНК визнає лише уряд, створений на підставі результатів референдуму, наголосивши при цьому, що влада в Україні повинна належати радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. Без цього Раднарком відмовлявся визнати владу УЦР законною. Того ж таки дня збільшовизована Харківська рада робітничих і солдатських депутатів ухвалила резолюцію, в якій оголосила, що «теперішня Центральна Рада не заслуговує довіри робітничих і селянських мас»⁶, і вимагала скликання Всеукраїнського з'їзду рад. Аналогічну резолюцію 30 листопада ухвалили контрольовані більшовиками загальні збори Київської об'єднаної ради робітничих і солдатських депутатів.

4 (17) грудня 1917 року офіційний Петроград у «Маніфесті до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради» формально визнав УНР, але водночас заявив, що, оскільки Центральна Рада проводить «буржуазну політику», то ця обставина позбавляє російське керівництво можливості «визнати Раду як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас

⁴ Ленін, В. Промова на першому Всеросійському з'їзді військового флоту 22 листопада (5 грудня) 1917 р. Протокольний запис / В. І. Ленін // Повне зібрання творів. – Т. 35. – К.: Політвидав України, 1973. – С. 112.

⁵ Затонський, В. Із спогадів про українську революцію / В. Затонський // Літопис революції. – 1929. – № 4. – С. 152.

⁶ Донецкий пролетарий. – 1917. – 26 ноября.

Української республіки»⁷. Це було брутальне втручання у внутрішні справи України, тому Центральна Рада відхилила його. Те, що в ультиматумі визнавалося право українського народу на самовизначення аж до повного відокремлення, не завадило російському Раднаркомом скерувати в Україну свої військові формування (перші ешелони під командуванням Миколи Ховріна і Рудольфа Сіверса прибули до Харкова 9 (22) грудня).

Подальші події добре відомі: демарш більшовицької меншості на відкритому 4 грудня 1917 року з'їзді представників робітництва, вояцтва та селянства України (Всеукраїнському з'їзді рад) у Києві; оголошення російським Раднаркомом війни Українській Народній Республіці; переїзд більшовицьких депутатів Всеукраїнського з'їзду рад з Києва до Харкова, де під охороною військ радянської Росії було інсценізовано альтернативний з'їзд рад, що проголосив 12 (25) грудня встановлення радянської влади в УНР. Сформований на цьому з'їзді вищий представницький орган – Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) рад України – 17 (30) грудня 1917 року утворив перший український радянський уряд – Народний секретаріат – у складі 13 секретарів, 12 з яких були більшовиками. Уряд став своєрідним прикриттям, за допомогою якого Раднарком Росії отримав можливість анонімно «воювати» з Центральною Радою. На той час в Україні місцевого більшовицького партійного центру не існувало, тому наглядати за харківським урядом Ленін доручив тимчасовому надзвичайному комісару району Півдня Росії Григорію Орджонікідзе, що фактично виконував обов'язки його керівника. І якщо до формування харківського маріонеткового уряду російський Раднарком визнавав існування УНР лише в кордонах, визначених Тимчасовим урядом Росії, то після його утворення уряд Леніна погодився з кордонами, визначеними Центральною Радою. Це, як пише Станіслав Кульчицький, треба розцінювати як «величезне завоювання національно-визвольного руху»⁸.

Опинившись у стані війни з радянською Росією, Центральна Рада 9 (22) січня 1918 року IV Універсалом проголосила самостійність України, розраховуючи, що так вдасться створити своєрідний легітимний бар'єр перед загрозою подальшого поширення руйнівних процесів. Однак офіційний Петроград, що значною мірою визначав ситуацію, цілком проігнорував цей акт, визнавши правочинність «кишенькового» Народного секретаріату. Раднарком обіцяв «новому уряду братської республіки повну, всіляку підтримку у справі боротьби за мир, а також у справі передачі всіх земель, фабрик, заводів і банків трудящому народу України»⁹, хоча жодної з цих обіцянок не виконав.

Після підписання делегацією УНР мирного договору з державами Четвертного союзу у Брест-Литовську 27 січня 1918 року, Генеральний Секретаріат звернувся до урядів Німеччини й Австро-Угорщини із проханням про надання військової допомоги для визволення окупованої більшовицькими

⁷ Образование СССР. Сборник документов. 1917–1924 гг. / [под ред. М. Э. Генкиной]. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР в Москве, 1949. – С. 23–24.

⁸ Кульчицький, С. УСРР в добу «воєнного комунізму» (1917–1920 рр.) / С. В. Кульчицький – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – С. 23.

⁹ Известия ЦИК. – 1917. – 17 декабря.

військами території України. Допомогу було надано, а поразки, що їх зазнала Червона армія у протистоянні з австро-німецькими військами, змусили Раднарком укласти 3 березня 1918 року Брестський мирний договір з державами Четверного союзу. За цим договором РСФРР зобов'язувалася підтвердити право українського народу на самовизначення, визнати законність влади Центральної Ради в Україні і мирний договір УНР з державами австро-німецького блоку, укласти з нею мир, негайно вивести з території УНР формування Червоної гвардії, припинити будь-яку агітацію і пропаганду проти її уряду і громадських установ. Однак стратегічно більшовики не відмовилися від намірів політичної інкорпорації України, розглядаючи підписані у Брест-Литовську документи як такі, що лише тимчасово відірвали західну окраїну від центру¹⁰.

Голова Раднаркому Володимир Ленін сформулював розлогу програму дій більшовиків в Україні, що передбачала: негайну евакуацію промислових і продовольчих товарів до Росії, організацію підривних груп, розгортання «єдиного фронту оборони від Криму до Великої Росії». У березні 1918 року при наркоматі національностей РСФРР створено Український відділ, головним завданням якого було відправлення в Україну своїх емісарів, партійних працівників і організаторів партизанських загонів. Таким чином, порушуючи Брестські мирні угоди, Раднарком чинив організований опір австро-німецьким військам. Щоб уникнути звинувачень у порушенні умов миру, більшовики заявляли про свою непричетність до організації і підтримки антиукраїнських заходів і зображували справу так, ніби наступаючим німецьким військам чинять опір українські радянські військові формування. Для цього радянські військові частини було закамуфльовано під «українські», а їх на чолі поставлено командирів з українськими прізвищами.

Усупереч Брестським угодам, з території РСФРР в Україну для здійснення військових акцій надсилалися зброя, боєприпаси, військові інструктори й кошти, в тому числі й для ведення більшовицької агітації серед німецькоавстрійських військ. Всього російський Раднарком виділив на потреби головнокомандувача радянськими військами в Україні Володимира Антонова-Овсієнка, що «в інтересах справи» і за порадою Леніна відкинув першу частину свого прізвища, 22 596 тис. руб.¹¹.

Щодо обіцянки передати всі землі, фабрики, заводи й банки «трудящому народу України», то їх російські більшовики виконували дуже своєрідно, організувавши навесні 1918 року, по суті, грабіжницьке вивезення реквізованого в українського селянина хліба, продовольства, а також матеріальних цінностей з України до радянської Росії. Тільки через ст. Ліски з 12 квітня до 5 травня було перегнано до Росії 142 паровози, 1660 порожніх і 4552

¹⁰ Ленін, В. Промова на об'єднаному засіданні ВЦК, Московської ради, фабрично-заводських комітетів і професійних спілок Москви 28 липня 1918 р. / В. І. Ленін // Повне зібрання творів. – Т. 37. – К.: Політвидав України, 1973. – С. 7.

¹¹ Белан, Ю. Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. / Ю. Я. Белан. – К., 1960. – С. 139.

завантажених продовольством і матеріальними цінностями вагонів¹². Здійснюваний у такий спосіб грабунок України радянською Росією пояснювався тим, що матеріальні цінності могли дістатися «німецько-австрійським окупантам».

Про намір російських більшовиків повернути владу в Україні промовляють численні факти надання радянською Росією нелегальної допомоги більшовикам України у створенні мережі підпілля, широка підтримка страйкового руху в Україні, зосередження в нейтральній зоні радянських військових частин, готових будь-коли повести боротьбу за відновлення більшовицької влади в Україні. Порушенням Брестських угод і прямим втручанням у внутрішні справи України стало й створення у липні 1918 року на з'їзді в Москві Комуністичної партії (більшовиків) України – підпільної філії РКП(б) в Україні. Оцінюючи тогочасну політичну лінію російських більшовиків в Україні міністр закордонних справ Української Держави Дмитро Дорошенко писав, що «більшовизм в Росії – явище, що виросло органічно з природи російського духу і має певне коріння в історії і укладі російських соціально-економічних відносин і він відповідає глибоким імперіалістичним, державницьким стремлінням російського народу»¹³. Тому не дивно, що вважаючи Україну тимчасово окупованою територією неподільної російської держави, Раднарком РСФРР виношував плани її збройного захоплення.

Реалізація цих планів стала можливою після того, як 13 листопада 1918 року радянська Росія анулювала Брестський договір й одразу ж почала відкриті воєнні дії проти Української Держави, влада в якій 14 грудня в результаті збройного повстання проти гетьмана Павла Скоропадського, опинилася в руках Директорії – вищого органу влади відновленої УНР. Друга спроба окупації України радянською Росією відбувалась за апробованим у грудні 1917 року сценарієм. Інспіроване більшовицьким Кремлем повстання в Харкові розпочалося 1 січня 1919 року – саме тоді, коли до міста підійшли радянські військові частини. Керувало повстанням виконавче бюро ЦК РКП(б) на чолі з Яковом Яковлевим (Епштейном), себто поновлення в Україні радянської влади на початку 1919 року знову було справою рук більшовиків Росії, а не самостійною дією їх українських послідовників.

Проте після нового утвердження радянського режиму в Україні у формі Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), проголошеної 6 січня 1919 року, Раднарком РСФРР не зміг відновити в ній правової системи попереднього періоду. На це були об'єктивні причини. Ще на етапі просування більшовицьких військ углиб території України нарком закордонних справ РСФРР Георгій Чичерін від імені російського уряду на протести прем'єр-міністра УНР Володимира Чехівського відповідав у офіційному документі: «Ніякого війська Російської Соціалістичної Совітської Республіки на Україні немає. Військова акція

¹² *Петров, В.* Отражение Страной Советов нашествия германского империализма в 1918 году / *В. И. Петров* – М., 1980. – С. 203.

¹³ *Дорошенко, Д.* Замітки до історії 1918 року на Україні / *Дмитро Дорошенко* // Хліборобська Україна. – Кн. 3. – Зб. V, VI. – Відень, 1921. – С. 192.

на українській території в цей момент провадиться поміж військом Директорії й військами Українського Сівітського уряду (був сформований в Курську 28 листопада 1918 р. – *М. Д.*), який є цілком незалежний»¹⁴.

Коли ж радянська Росія окупувала більшу частину української території, новосформований уряд Християна Раковського в програмному документі висловився за федеративне об'єднання обох радянських республік, форми якого мали встановити повноважні представники на Всеукраїнському з'їзді рад¹⁵. Однак склад делегатів III з'їзду рад (березень 1919) виявився настільки невідповідним цій меті, що більшовики навіть не ризикнули поставити питання про федерацію з РСФРР на обговорення. Натомість у прийнятій на з'їзді Конституції України зазначалося: «УСРР заявляє про свою тверду рішучість увійти до складу єдиної міжнародної соціалістичної радянської республіки, як тільки створяться умови для її виникнення; разом з тим, УСРР заявляє про свою повну солідарність з нині існуючими вже радянськими республіками і про своє рішення вступити з ними в найтісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за торжество світової комуністичної революції і в найтісніше співробітництво у сфері комуністичного будівництва, яке ми мислимо тільки в світовому масштабі»¹⁶.

Раднарком РСФРР був змушений погодитися на існування самостійного державного апарату в Україні, хоча при цьому не відмовився від принципу централізму й запровадження всеосяжного контролю. У постанові ЦК РКП(б) від 8 квітня 1919 року, надісланій для керівництва практичною роботою своїй українській філії, наголошувалося на потребі безумовної єдності командування Червоною армією на всіх фронтах, її постачання і управління шляхами сполучення. Щоб цього досягти, народний комісаріат державного контролю РСФРР мав розширити межі своєї компетенції на всі державні інституції УСРР.

Слід зазначити, що в керівництві РСФРР не було цілковитої одностайності з приводу того, як відтворити неоімперський державний комплекс. Лев Каменєв, наприклад, уважав за доцільне здійснити повне злиття України з Росією¹⁷. Цей варіант загалом не відкидався, але задля уникнення відкритої конфронтації з національним рухом, політбюро ЦК РКП(б) вирішило обрати гнучкішу тактику.

1 червня 1919 року Всеросійський ЦВК (ВЦВК) ухвалив декрет «Про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби проти імперіалістів». Йому було надано такої форми, яка цілком відповідала більшовицькій доктрині. Керівництво базовими галузями (військовий комісаріат, раднаргопси, залізниця, фінанси, комісаріати праці)

¹⁴ Винниченко, В. Відродження нації: В 3 ч. Репринтне відтворення вид. 1920 р. / Володимир Винниченко. – К.: Політвидав України, 1990. – Ч. III. – С. 205–206.

¹⁵ Образование СССР, *op. cit.*, с. 81.

¹⁶ *Ibidem*, с. 85.

¹⁷ Правда. – 1919. – 24 мая.

зосереджувалося в руках єдиних колегій¹⁸. Внаслідок цього, як писав до Ради Оборони УСРР член військради Українського фронту С. Савицький, відбувалося «не об'єднання революційних фронтів братерських радянських республік, а повне злиття під РСФРР»¹⁹. 14 червня ЦВК рад України затвердив цей декрет на території «незалежної» УСРР і запропонував урядовим установам негайно запровадити його в життя.

Союзники КП(б)У з Української комуністичної партії (боротьбистів) застерігали більшовиків щодо можливих негативних наслідків «заведення відразу примітивно-шаблонної централізованої системи врядування», що відриває пролетарську владу від місцевих умов життя і позбавляє членів союзу будь-якої самостійності. Тому на доповнення і в розвиток декрету ВЦВК боротьбисти наполегливо радили створити спеціальну комісію, яка б виробила проект федерації радянських республік на засадах рівноправності²⁰. Однак пропозиції націонал-комуністів більшовицька партія проігнорувала і, як наслідок, український радянський уряд Раковського, який 29 січня 1919 року реорганізував уряд і назвав його за аналогією з російським Радою Народних Комісарів (РНК), у серпні 1919 року під тиском селянських повстань в Україні змушений був евакуюватися до Росії.

Аналізуючи причини поразок більшовиків в Україні, Ленін визнав, що без серйозних (або, принаймні, таких, що здавалися б серйозними) поступок національному рухові, всі намагання вкорінитися на українському ґрунті не матимуть успіху. Такі висновки спонукали вдатися перед початком третьої інтервенції до пошуку «удосконалених» імперативів і суттєво скорегувати тактику.

Третій похід більшовиків в Україну готувався вже значно ґрунтовніше, про що свідчать «Тези з українського питання», з якими 19 листопада 1919 року Раковський звернувся до Леніна. Центральною в документі була теза про необхідність подальшого існування УСРР як формально незалежного державного утворення зі спільними з РСФРР центрами управління обороною і «командними висотами» економіки. Тези Раковського Ленін підтримав, і вже 4 грудня VIII Всеросійська партконференція ухвалила резолюцію «Про радянську владу на Україні», за якою УСРР визнавалася формально незалежною державою. Це був основний тактичний маневр Москви, спрямований на остаточне закріплення більшовиків в Україні, відображений навіть у партійній резолюції²¹.

Іншим вдалим тактичним ходом більшовиків стало укладення політичного союзу КП(б)У з партіями боротьбистів, що відкололися від УПСР, і боротьбистів – українського територіального відгалуження загальноросійської

¹⁸ Національні відносини в Україні у XX ст. : збірник документів і матеріалів / НАН України. Інститут національних відносин і політології ; упоряд.: М. І. Панчук та ін.; редкол.: І. Ф. Курас та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 94.

¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 43, оп. 1, спр. 38. – Арк. 3.

²⁰ ЦДАГО України. – Ф. 43, оп. 1, спр. 39. – Арк. 2–4.

²¹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898–1971: Т. 2: 1917–1924 / пер. з 8-го рос. видання. – К.: Політвидав України, 1979. – С. 120.

партії лівих есерів. Ідеологічною платформою співпраці стали директиви VIII конференції РКП(б)²², а наслідком цього вимушеного компромісу – трипартійний склад Всеукраїнського революційного комітету – надзвичайного органу влади, утвореного в Москві 11 грудня 1919 року, замість давно вже не діючих президії ЦВК рад і РНК УСРР. Окрім трьох більшовиків – Г. Петровського, Д. Мануїльського і В. Затонського – до Всеукрревкому увійшли боротьбист Г. Гринько і боротьбист В. Качинський. Головою Всеукрревкому призначено Григорія Петровського. Доки радянські війська ще не повністю окупували терени України, Ленін у публічних виступах не акцентував на розходженнях із боротьбистами, які обстоювали повну незалежність республіканських органів влади, але в документах, призначених для внутрішнього вжитку, намагання боротьбистів створити Українську Червону армію, національну Комуністичну партію, яка б стала самостійною секцією Комінтерну, кваліфікував як «контрреволюційні» і «дрібнобуржуазні»²³.

Такі дії лідера більшовиків цілком узгоджувалися з його розумінням статусу незалежної УСРР. Ленін у «Листі до робітників і селян України з приводу перемоги над Денікіним» від 28 грудня 1919 року, проаналізувавши течії українського комунізму (прихильники повної незалежності України, більш або менш тісного федеративного зв'язку і повного злиття України з Росією), підкреслив, що в практичній програмі уряд Раковського повинен вирішити питання, «чи бути Україні окремою і незалежною Українською Радянською Соціалістичною республікою, зв'язаною в союз (федерацію) з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською республікою, чи злитися Україні з Росією в єдину Радянську республіку»²⁴. Отже, елемент повної незалежності України у Леніна непомітно зник, а вся «альтернативність» зводилася, власне, лише до об'єднання з РСФРР: або у формі повного злиття, або у федеративному союзі, політичним змістом якого залишався централізм комуністичної партії. Відтак питання встановлення державних кордонів між республіками було для Леніна «не основне, неважливе, другорядне»²⁵.

І нарешті: перед новим походом в Україну, більшовики не лише задекларували своє шанобливе ставлення до української мови, культурних установ, а й спершу дотримувалися його на практиці, що визнавали навіть їхні опоненти. Зокрема, прем'єр-міністр УНР Ісаак Мазепа писав на початку лютого 1920 року з Кам'янка-Подільського в листі до Симона Петлюри: «Щодо української культури взагалі, то більшовики додержуються фактичного її визнання і про переслідування ними українських культурних установ або української мови цей рік не чути»²⁶.

²² ЦДАГО України. – Ф. 43, оп. 1, спр. 23. – Арк. 1.

²³ Ленін, В. Доповідь Центрального Комітету 29 березня: IX з'їзд РКП(б). 29 березня – 5 квітня 1920 р. / В. І. Ленін // Повне зібрання творів. – Т. 40. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 254.

²⁴ Ibidem, с. 40.

²⁵ Ibidem, с. 42.

²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3809, оп. 2, спр. 9. – Арк. 10.

Отже, змінивши тактику дій щодо розв'язання пріоритетного для Москви «українського питання», більшовики за допомогою боротьбистів, повстанські загони яких «звільнили» від влади УНР значну територію України, зуміли не лише нав'язати так звану «радянську владу» в Наддніпрянській Україні, а й досягти на цьому етапі прийняття рішень, що цілком відповідали їхнім стратегічним планам в Україні.

Тож коли ми визначаємо основні чинники, що сприяли утвердженню окупаційної влади радянської Росії в Україні в добу національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 років, то насамперед маємо на увазі введення в Наддніпрянську Україну понад мільйонного контингенту більшовицької Червоної армії і підтримку російської окупації України місцевою «п'ятою колоною» у складі представників українських прокомуністичних партій. Найжахливішими наслідками російської більшовицької окупації України стали три голодомори, фізичне знищення національної інтелігенції і підрив генофонду української нації. Ці трагічні події і трансформації відбулися виключно тому, що Україна стала окупованою й колоніально залежною територією.

Mykola DOROSHKO. The Occupation of Dnieper Ukraine by Soviet Russia in 1917–1920. How It Happened.

Drawing on a broad range of sources, mainly testimonies of direct participants in the events, the author argues that the establishment of Soviet power in Ukraine can be characterized as an occupation, as it was forced upon Ukraine by the Russian Red Army.

Keywords: occupation, Russian Bolshevism, Soviet power, empire, Ukraine.